

Тарас і Богдан Мельничук у Чернівцях.
Жовтень 1992 р.

Виповнилося 75 років Богданові Івановичу Мельничукові – доктору філологічних наук, професорові Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, поету. Він автор близько двох тисяч публікацій, зокрема книжок “Драматична поема як жанр: Літературно-критичний нарис” (1981), “Випробування істиною: Історична і художня правда в українській історико-біографічній літературі (від початків до сьогодення)”

(1996), “Поріднений з Буковиною: Літературознавчий нарис про Івана Франка” (2007), співавтор монографії “Чернівці: Історія і сучасність” (2009), автор навчального посібника “Українська поетична шевченкіана” (2010), упорядник, співавтор і співредактор хрестоматії-антології “Письменники Буковини” (у 2 томах, 1997, 2001, 2003) тощо. Редакція щиро вітає ювіляра, зичить йому міцного здоров’я й нових творчих успіхів.

Богдан Мельничук

УДК 821.161.2-1.09“194/198”

ШЕВЧЕНКІАНА, ТВОРЕНА У КРИЇВКАХ І ГУЛАГАХ

Досліджується опозиційна до офіційної влади українська поетична шевченкіана – феномен, традиції котрого заклали Ю. Федькович та І. Франко і який сягнув найвищого вияву у віршах поетів-упівців та в’язнів радянських концтаборів, особливо В. Стуса й Т. Мельничука.

Ключові слова: невідільна шевченкіана, опозиційність до влади, громадська наснаженість, національна гідність, художній феномен, художня трансформація документа, мова символів.

Богдан Мельничук. Shevchenkiana, created in kryjivkas and GULAGs

The research of Ukrainian phenomenon – Shevchenkiana, oppositional to official government, with traditions, created by Y. Fedkovych and I. Franko, and which reached the highest expression in poems of poets of UPA and prisoners of soviet concentration camps, especially V.Stus and T. Melnychuk, was performed in this article.

Key words: prisoner’s shevchenkiana, opposition to government, civil inspiration, national dignity, art phenomenon, document art transformation, symbol language.

Започаткована ще за життя митця віршем Олександра Чужбинського “Шевченкові”, написаним 1841-го, а надрукованим 1843-го р., поетична шевченкіана стала унікальним явищем світової літератури. Вражають і її кількісні параметри (а це тисячі творів, оприлюднених у десятках країн, найбільше, зрозуміло, в Україні), і, незрідка, поважні художні достоїнства та дійове втручання в літературно-мистецьке й суспільно-політичне життя.

В українській поетичній шевченкіані 60-х рр. XIX ст. цими рисами чи не найпомітніше вирізнялася творчість Юрія Федьковича. Трагічного 1861-го буковинець написав поезію “Співацька добраніч. На скін Тараса Шевченка”, яка завершувалася рядками, що пізніше, 1888-го, викарбують – серед інших – на його надгробку:

Спи ж ти, руський соловію,
Я за тебе тужу,
А як тутки зазоріє,
Я тебе пробуджу [10, 37].

У надрукованій 1863 р. “Ниві” Ю. Федькович назве Т. Шевченка татом і батьком за науку життя і творчості та зверне до нього невдовзі два вірші під одною назвою “Тарас” – один українською, а другий німецькою мовою. В обох тереном події стане Київ, точніше – Києво-Печерська лавра, під якою співає старий кобзар, співає так потужно, що оповідач переймається страхом:

А я боюсь, що із Лаври
Не стане і сліду,
Як він далі ме співати... [15, 427].

Це з україномовного вірша. А в німецькомовному (переклад Богдана Гавришківа) читаємо:

І задрижала церква
Від цих незвичних слів;
З високих мурів камінь
Додолу полетів [15, 433].

Сила поетичного слова, поєднаного з музикою, величезна. Тож оповідач, передаючи цю силу, не втримується від заклику:

Жахливий бандуристе,
Замовкни, не співай,
Бо завалитись може
Увесь російський край! [15, 433].

До сказаного про вірш Ю. Федьковича “Тарас” варто додати, що це був четвертий твір про українського генія, написаний іноземною мовою. Три попередні належали: поляку Едвардові Желіговському (“Do brata Tarasa Szewczenki”, 1857), росіянам Аполлону Майкову (“На белой отмели Каспийского поморья”, 1885) та Миколі Некрасову (“На смерть Шевченко”, 1861).

Вірші Ю. Федьковича, пов’язані з постаттю Т. Шевченка, за громадянською насаженістю перевершували аналогічні твори практично всіх його сучасників – українських поетів. Особливо це стосується “поменників” буковинця, що з них збереглося три. Перший під назвою “В день скону Батька нашого Тараса Шевченка! Кобзаря Русі, Мартира України, предтечі нашої волі і слави!” було видано окремою брошурою 1866 р. у Львові та передруковано там же в першому томі повного видання “Писань Осипа Юрія Федьковича” (1902). У цьому ж томі знайшлося місце для публікації вірша “Осьмий поменник Тарасові Шевченкові на вічну пам’ять!” (1868), який у пізніших виданнях позначається як “Варіант А”, бо 1953 р. було знайдено твір з аналогічною назвою, котрий друкують тепер як “Варіант Б”.

Дехто з літературознавців, зокрема М. Шалата, автор літературно-критичного нариса “Юрій Федькович” (1984), називає чомусь поменники “неприхованим наслідуванням Шевченка”, що було, мовляв, якоюсь мірою “марнуванням таланту” [17, 187, 188].

Однак, попри окремі ремінісценції з “Кобзаря”, цілком природні та виправдані у творах про його автора, обидва варіанти “поменника” – вірші глибоко оригінальні, новаторські. Цінність їх не тільки у виразних тираноборчих мотивах, які зауважив Ф. Погребенник [11, 158], а й у філософському осмисленні безсмертя “поборника слова”, осмисленні, котре й за змістовою наповненістю, і навіть за образною фактурою набагато випереджало свій час:

Спом'янімо ж, пани-браття,
Святого ми нині!
Не вмерлого, а живого,
Бо слово не гине.

Форма в форму міняється
Від віка до віка, –
Да без краю і без міри
Жив дух чоловіка [16, 151].

Цінність “поменників” і в полемічних стрілах проти тодішніх та пізніших силкувань витворити із Шевченка ікону, замовчуючи його істинну суть, те найважливіше, чому він присвятив усе життя:

Достойно єсть, пани-браття,
Святих споминати;
Достойно єсть їм молитись, –
Да ще краще, браття,

Ті діла їх послідувать
І речі святії,
І на їх гробах великих
Садити надію [16, 150].

Хіба є тут хоч дециця наслідувальності, епігонства?

Цілком своєрідний, не кажучи вже про те, що й напрочуд актуальний і для Федьковичевої, і для нашої сучасності, вірш “В день скону Батька нашого Тараса Шевченка!..”. Надрукований у Львові двічі за часів австрійського панування (1866, 1902), за радянської доби не публікувався ні разу. І зрозуміло чому. Адже буковинський поет звинуватив “усю московську Юдею”, тобто царських посіпак, не тільки в тому, що вони вкоротили віку Шевченкові (слово “мартир”, що фігурує в назві та в тексті твору, значить “мученик”), а й за те, що й далі глумляться з його народу.

Особливо дісталось від автора так званим “московфілам”, яких він називає “іскаріютами новими”, “що за московській карбові в неволю хочуть нас продать”. Апогеєм звинувачення стали слова “поменника”:

...Да чей і Москва прелукава
Карбованцями не задавить!
О Москво, мати ти всіх лих!
О Москво, ти несила крови!

Крови пророків і святих,
І праведних святої крови
Вже переповнена чара! [10, 158].

У тій чарі й кров українського “пророка і святого” Тараса Шевченка – до такої думки підводив читачів його найбільший послідовник на західноукраїнських землях у дофранківський час Ю. Федькович.

Потужним утручанням у післявалуєвські та постемські реалії української дійсності стали вірші І. Франка 80-х років XIX ст. “Могила Тарасова” і “В XXII-ті роковини смерті Тараса Шевченка”. Квінтесенцією першого твору була характеристика українського генія – “Перший Русі син...”, а також констатація незavidного становища українського слова:

І над нашов мовою
Ще смієсь тиран [14, 37].

Другий твір “брав за живе” гострою полемічністю, спрямованою проти ворогів Шевченка й України. Високу емоційну роль відіграє тут анафоричний повтор “Вони бояться...”:

Вони бояться, що ти ще не згинув,
Що в тій могилі не поліг, не стлів,

Що в слухний час повернеш в Україну,
Ще раз ї збудиш громом своїх слів.

Цю ж місію виконує нищівна іронія:

Хто зна – тиранів злість і гнів вельможні! –
От, може, днесь підписуєсь указ:
Кістки твої, як “неблагодяждьожні”,
“Препроводить” в Сибір чи на Кавказ.
Слова ж твої, потіху в нашій горі,
Спалить, з серць вирвать, з пам’яті, з умів,

І вимазать ім’я твоє з історії,
І об’явить: “Шевченко – это миф”.
Та ні, не “міф”! Від дуба степового
Розрісся вже цілий могучий ліс,
І не найдесь вже грому, вихру того,
Щоби його розвіяв і розніс [14, 39].

Обриваю на цьому цитату, аби додати-запитати: чи не перегукуються дечим сучасні “міфотворці” з тими, що їх не сприймав І. Франко?

Яскравий приклад того, як реагували на гострі твори поетичної шевченкіани охоронці самодержавного режиму, пов’язаний із віршем Галини Комарової (1877 – 1938) “Т. Шевченко (В ХХХІХ роковини його смерті)”, що починався рядком “Не на шовкових пелюстках...”. Написаний 1900 р., він з’явився тоді ж у “Літературно-науковому вістнику” (т. X, с. 243-244), відкриваючи дебютну добірку поетеси. До речі, у її рукописі твір ішов третім за порядком, але І. Франко, готуючи добірку, поставив поряд із ним цифру “І” і написав: “Се наперед” [1, 91]. Дуже промовиста дописка! Адже, кажучи словами І. Франка, присвята вирізнялася більшою “інтенсивністю чуття”, а ще – природною невимушеністю оповіді й соціальною гостротою.

Останнє вловив царський цензор. Коли готувалася збірка Г. Комарової “Починок” (вийшла 1905 р. в Одесі), його червоний олівець перекреслив у рукописі кілька перекладів та оригінальних поезій, зокрема вірш, який починався рядком “Не на шовкових пелюшках...”. Мотивація для вилучення твору була така: “... В этом стихотворении Шевченко рисуется жертвой какой-то слепой и злой силы, которая оторвала его от родных полей и, заковав в кандалы, бросила его в глухую степь. Пришло освобождение, но слишком поздно: силы певца были подорваны и скоро наболевшая душа поэта покинула тело” [1, 92]. Для “слепой и злой силы”, що катувала великого сина України, виявився страшним і вірш про нього!

Часи панування іншої, але спорідненої з попередньою “злої сили”, більшовицького тоталітаризму, породили, крім дозволеної, офіційної, шевченкіану нелегітимну, підпільну. Ця шевченкіана – на відміну від першої, що вустах В. Сосюри твердила: “І жив якби Тарас тепер, він став би членом ВКП”, – заявляла: нічого подібного, він не перестав би боротися за волю України.

До народних джерел цієї шевченкіани веде нас, зокрема, Григорій Дем’ян, автор книжки “Українські повстанські пісні 1940 – 2000-х років (історико-фольклористичне дослідження)” (Львів – К., 2003). Тут він зазначає: “Члени УВО та ОУН, можна говорити, що всі без винятку, знали спадщину Тараса Шевченка, для них не було таємницею, що вона стала однією з найголовніших основ ідеології українського націоналізму. “Кобзар” був найпопулярнішою книжкою в повстанському середовищі, а імена його героїв ставали псевдонімами багатьох провідників і звичайних членів Організації, старшин і стрільців УПА та СКВ” [2, 303].

З названого середовища виходили пісні, в одній із яких поруч із Богданом Хмельницьким фігурує Шевченко:

Нас в кайдани закували, В України волю взяли. Ми кайдани розірвемо, Україну визволимо. Встань, Хмельницький, встань, Богдане, Повставайте всі гетьмани!	Встань, Тарасе, пробудися, На свій Нарід подивися. Як твій Нарід креперує І по тюрмах голодує. Як твій Нарід, голий, босий Часто собі смерти просит [2, 217].
--	--

Цитуються у праці Г. Дем'яна й рядки повстанського поета й публіциста Михайла Дяченка, який виступав під псевдонімом Марко Боєслав. Але його шевченківських віршів тут немає – вони прийшли до читачів материкової України у збірці автора “Поезії” (Ужгород: вид-во “Гражда”, 2011. – 408 с. Серія Т. Салиги “Розсіяні перли”; його ж передмова; примітки І. Яремчук, упорядкування спільне).

Михайло Дяченко (1910 – 1952) походив із села Боднарів Калуського району нинішньої Івано-Франківської області. Гімназійну освіту здобув у Станіславі. 1930 р. став референтом пропаганди Проводу ОУН Карпатського краю, 1944 р. – членом УГВР (Української головної визвольної ради). Видавав підпільний журнал “Чорний ліс” (1947 – 1950), редагував газету УПА “Шлях перемоги”. За життя вийшли його поетичні збірки “Іскри” (1936), “Юні дні” (1938), “Вони прийдуть” (1941), “Непокірні слова” (1951). Загинув 23 лютого 1952 р. в селі Дзвиняч Богородчанського району нинішньої Івано-Франківщини, підірвавшись гранатою у криївці, щоб не дістатися живим до рук ворогів.

Серед уміщених упорядниками до збірки “Поезії” творів – два “шевченківські” вірші, написані за кілька років до трагічної загибелі автора: перший, “Великому Кобзареві”, датований 25 листопада 1948 р., другий, “Засмученому Тарасові Шевченкові”, – 10 березня 1949 р., тобто днем, коли виповнювалося 88 років від дня смерті національного класика. Це яскраві зразки ліричної публіцистики, у котрих Марко Боєслав розмовляє із Шевченком, як із живою людиною:

Глянь – у лавах готове грізне покоління –
Нас веде на бої переможні Твій Дух! [4, 312].

Це з першого вірша. А другий вражає глибоким проникненням у нелюдську сутність комуністичної влади:

Якби та встав тепер, Тарасе, Та на Україну подививсь – Пророче серце від образи Пекло б ще більше, як колись.	Колись людьми орали гади – Тепер і душу запрягли В залізні шори! Волекради У людську совість лізуть вглиб [4, 358].
--	--

Увінчує твір категоричне заперечення гіпотези про можливу підтримку Шевченком більшовицького тоталітаризму:

Якби Ти встав тепер, пророче,
Й побачив тюрми, сльози, кров <...>
Кайдани рвав би знов,
Народ свій кликав... [4, 359].

На світанку нашої незалежності, 1993 р., вийшла в Києві книжка обсягом майже півтисячі сторінок, яка містила кількасот віршів 45 авторів, а на титулі її значилося: “З облоги ночі: Збірник невільничої поезії України. 30 – 80 рр.”. Упорядник збірника Микола Самійленко писав у передньому слові про нього: “Спроба зібрати й упорядкувати невільничу поезію України вдалася, може, наполовину: запланований обсяг видання вмістив далеко не всіх авторів, а з поданих [ними] творів увійшла сюди хіба що десята частка. Одначе й цією децицею потверджено, що протягом усіх років репресій незалежні поети були, кращі зразки їхніх творів – поезія! Вона є” [1, 3]. І трохи далі: “Упорядковано цю книжку з поезій, писаних ними тільки “там”: в тюрмах, концтаборах, на етапах, незалежно – своїх чи фашистських. Все те писане людьми особливими: тими, які позбулися страху. Бо писати там, та ще таке – каралося смертю” [5, 3].

Ось рядки Орисі Матешук, під якими значиться рік і місце створення: “1949. Львівська тюрма “Бригідки”:

Колись ви тюремні згадаєте ночі
І дні арештантські, до болю сумні,
В нужденнім одінні обличчя дівочі,
Крізь сльози відспівані нами пісні [5, 222].

А ось таке ж запечалене зізнання іншої авторки, Ірини Сенік, яка через арешт не встигла завершити студії з англійської мови у Львівському університеті, зізнання, що переростає в яскраве звинувачення нелюдському комуністичному режимові:

Пересипую в пам'яті слів міліони,
Кожне слово, як перли, блищить,
А очі тьмяніють, як етапні вагони,
І серце нестерпно болить.
<...>
Із новітніх графіті на кожушаних стінах
Впливають щоночі бліді тіні офір,
А вони вже минулись, їх немає на світі,

Є московський Майданек,
Бухенвальдська Сибір.
Пересипую в пам'яті слів міліони,
Хай би каменем твердли на етапних
шляхах.
Розторозити б ними беззаконні закони,
Розперішити б ними цей ганебний
ГУЛАГ [5, 410].

В іншому вірші І. Сенік подає відворотні фізіономії своїх мучителів – прямих спадкоємців тих, що мордували відомих діячів української культури:

Лиця квадратіві,
Шалики червоні.
А по серцях наших
Копитами коні,
А по серцях наших
Копита, копита.
Кажуть, наша правда

В Мордовії, Норільських,
А тут повсякденно
Наруга, злочинства.
Це – кати Шевченка,
Курбаса, Косинки.
Це тавром на лицях
Їх ганебні вчинки [5, 411].

1972 р. І. Сенік було засуджено вдруге, відбувала вона покарання в мордовських таборах. Останні літа проживала в Бориславі, де й відійшла у вічність 25 жовтня 2009 р. Поховано її на Личаківському кладовищі Львова. Десятьма роками раніше була удостоєна звання “Одна зі 100 світових Героїнь”. Із гулагівських і написаних на волі віршів уклала низку поетичних книжок – “Сувій полотна”, “Біла айстра любові”, “Заґратована юність”, “Метелики спогадів”, “Книжечка бабусі Ірини для чемної дитини”.

До 20-річчя незалежності України газета “Слово Просвіти” оприлюднила в розповіді про І. Сенік її вірш, що збагачує невольничу поетичну шевченкіану:

Нам говорили, що у нас
Не було Пушкіна та Блока.
А ми? Пишались кожен раз,
Бо мали й маємо
Шевченка – нашого пророка.

Шевченко-велет з велетів, авжеж!
Борець за Правду і Свободу.
Його таланти не знає меж,
Він СВІТОЧ нашого народу.

Повернувшись до збірника “З облоги ночі”, побачимо, що, крім згаданих, Шевченко фігурує в поезіях інших його авторів.

Василь Боровий у вірші “Києву” радіє з того, що може продовжувати справу свого великого попередника:

А я ж – як не судилося добро –
Утішусь мислю світлою, єдиною,
Що в дужий твій Тарасовий Дніпро
Віллюсь рядком – найменшою краплиною [5, 38].

Василь Галета згадує Канів, що “сил дав” його пісні. Близьку до нього думку висловлює уродженець Шевченкової Звенигородщини Михайло Іванченко, якому судилося зазнати неволі фашистської та більшовицької:

І тільки десь у сутінках єства
Болюча згадка воскресила
Близькі мені Шевченкові слова,
В холоднім пеклі дужі крила [5, 150].

До збірки “З облоги ночі” не вміщено жодного з віршів В. Стуса. Зате поет-мученик фігурує у творах своїх побратимів і посестер – співзасланців. Володимир Сіренко пише у вірші “Надія”:

Тваринний страх, коли пощезнеш ти?
Коли тебе з душі людина струсе?
Прокляття шлють з холодних камер Стуси,
І Курбаси кричать із мерзлоти [5, 418].

Згадувана вже І. Сенік присвячує В. Стусу вірш без назви й без розділових знаків:

Ґрати у горлі моїм
Карцерні Ґрати
Крізь них
Твоє обличчя
Мій брате
Рветься у небо
Зболений біль
І затамований крик...

Всі мої думи
В жалобі
По тобі...
Що рано так зник
І так пізно
Засяяв
У нашому небі [5, 409].

Отже, у “Збірникові невольничої поезії України 30 – 80 рр.” творів В. Стуса немає і, зрозуміло, немає його шевченкіани, котра багатша від будь-чиєї з інших українських поетів-засланців, за винятком хіба що сукупності аналогічних речей Тараса Мельничука.

У передмові до збірки “Зимові дерева” – “Двоє слів читачеві” автор зізнавався, що після перших маминих уроків поезії наступний ішов од творця “Кобзаря”: “Шевченко над колискою – це не забувається, а співа тужно: “Іди ти, сину, на Україну, нас кленучи” – хвилює й досі. Щось схоже до тужного надгробного голосіння з “Заповіту”: “Поховайте та вставайте, кайдани порвіте і вражою злою кров’ю волю окропіте”. Перші знаки нашої духовної аномалії, журба – як перше почуття немовляти, в білому світі. Це були – враження од дитинства. Гарного дитинства” (цит. за: [13, 216]).

Рано почав згадувати В. Стус про Шевченка у віршах. В одному з них, писаних на початку 1960-х років, під час служби в армії, ішлося про приятелювання з литовцем Вінчасом Кузміцкасом, про їхні розмови, пов’язані з вільнюською сторінкою життя українського поета:

– Говори, –
мене просив він, – говори! І мова
про Вільнюс, про Тараса, про Вільняле
і Саломею тихо жебоніла... [13, 110].

Згодом, у часи ув’язнення та заслання, Шевченко приходив до свого духовного спадкоємця разом з іншими світочами – Сковородою, Франком, Лесею Українкою, як це бачимо з вірша 1972 р. “Як добре те, що смерті не боюсь я...”, якому судилося стати програмно-пророцьким:

Народе мій, до тебе я ще верну
і в смерті повернуся до життя
своім стражденням і незлим обличчям,
як син, тобі доземно поклонюсь
і чесно гляну в чесні твої вічі,
і чесними сльозами обіллюсь.
Так хочеться пожити хоч годинку,

коли моя розвіється біда.
Хай прийдуть в гості Леся Українка,
Франко, Шевченко і Сковорода.
Та вже! Мовчи! Заблуканий у пуці,
уже не ремствуй, прозирає у глиб,
у суще, що розпукнеться в грядущє
і ружею завітне коло шиб [12, т. 2, 15].

Низка невірничих поезій В. Стуса пов’язана лише з іменем Шевченка. Один із них, “Мене вела ти в ніжні ранки”, де фігурують уже цитовані попереду Шевченкові слова “Іди ти, сину, на Україну, / Нас кленучи” з передмови “Двоє слів читачеві” до збірки “Зимові дерева”, прикметний яскраво вираженим автобіографізмом – там є щемливі згадки про брата, котрий рано пішов із життя, про сестру, з якою “ми зростали / В шахтарськiм селищі малім, / Город копали і сапали, / І звозили картоплю в дім”, про пісні, які співала дітям мати, зокрема ті, що “пізніше / я прочитав у “Кобзарі”, – одне слово, про те, що значило у формуванні майбутнього поета Шевченкове слово.

У поезіях В. Стуса його великий попередник не приземлений і не зовнішній, а глибоко внутрішній, зроджений, за формулою І. Дзюби, “зиждательним думанням” автора. Навіть у такому творі, як “У Прохорівці – сни, мов ріки...”, де є конкретика топонімів (назва села та його частини “Михайлів узвіз”) та імен (“Максимович і Тарас”), зображене не зводиться до фотографування, до фактографії, а переростає в узагальнення поривів двох видатних українських діячів до висот духовності, до незвіданого:

... то Максимович і Тарас
бредуть Михайловим узвозом
угору й гору – аж до хмар,

де виткався Волосожар,
де марення чумацьким возом
пускаються у Крим по сіль

[12, т. 3, кн. 2, 55].

В інших творах подібної конкретики немає, знаходимо лишень найзагальніші вказівки на місця перебування героя (“Тарас на засланні”, “Шевченко. Дорога до Орська”) та на час події (“Сто років, як сконала Січ”). Основну увагу зосереджено на драматичних роздумах класика про підневільне становище України та шукання шляхів виходу з нього.

До текстів, що наводяться в “Малій антології української поетичної шевченкіани”, варто долучити фрагмент варіанта чорнового автографа (№565):

Народ твій спить. Народ мовчить.
Народ твій шию гне.
О чорний гніве, научи
Заклятого мене
Дожить, добитись, доповзти,
Домовить, доклясти,

Червоних півнів напустить,
Розбурхати світи
Українські. Вирвати з багать,
із пазурів орла
той край... [12, т. 1, кн. 2, 249].

Вихід із тяжкого підневільного становища в тому, аби, долаючи рабську психологію, боротися. Високої науки боротьби В. Стус учився в Шевченка, про що пише у вірші, який починається рядками:

Борітеся – поборете! Мені Тарас порадив у безсонній ночі,
Коли, немов сонця, горіли очі й пашіло тіло в їхньому вогні [12, 265].

Далі Шевченків афоризм “Борітеся – поборете!” проходить рефреном іще п’ять разів, очолюючи в останній строфі перейняте великою тривогою риторичне запитання:

Борітеся – поборете. Чому ж
Стихає крик і непогідь заходить
Крилом похмурим з півночі, і бродить

Забродою твій войовничий муж?
Чому ж посеред довгого мовчання
Вчуваєш тільки криці затихання.

[12, т. 1 кн. 2, 35].

У творенні поетичної шевченкіани В. Стус перегукувався з іншими поетами-шістдесятниками, надто з М. Вінграновським, чиї поезії навіть переписував, очевидно, для кращого запам’ятовування, а може, і взорування. Ця обставина призвела до того, що один із “шевченківських” віршів М. Вінграновського, “Де сон, де сни, де тисячі синів”, упорядники зібрання творів В. Стуса помилково вмістили до четвертого тому й мусили згодом вибачатися перед читачами. Згаданий вірш заїмпонував В. Стусу, очевидно, тим, що тут мова символів сягнула небувалої довершеності, як і музика звукопису та неповторність художніх новотворів. А найбільше, мабуть, тим, що важко знайти в поетичній шевченкіані аналоги до такого вельми сконденсованого осмислення величчя нашого генія, як у цих рядках:

Той сон – вітрило нації. Той син –
безсмертя нації на всі літа і всевіч,
хоча б, при[най]мні, відсвітом косим
упало б щастячко на сліпоту і неміч

отих рабів німих. Самому зааніміть
на гнівній палі правди понад сміттям,
то Сон-Шевченко, виснений століттям
для пробудіння всіх синів й століть.

[12, т. 1, кн. 2, 87].

Чи не найбільший після В. Стуса внесок в українську невідільничу поетичну шевченкіану зробив Тарас Мельничук (1938 – 1994), уродженець Гуцульщини, у 60-ті рр. минулого століття студент філологічного факультету Чернівецького

(нині національного імені Юрія Федьковича) університету, лауреат Шевченківської премії.

У передньому слові до книжки “Князь роси”, відзначеної цією найвищою в Україні літературною нагородою, М. Жулинський зауважував, що дух Шевченка, святість цього імені тут присутні чи не в кожному вірші, що Т. Мельничук “приречений” на любов і страждання, як це судилося Шевченкові, що інтонації тут схожі, настрої емоційно близькі, навіть споріднені, і прикро, що наша дійсність витворювала для такого споріднення полігони відчуження поетів від народу свого, від гуманістичних ідеалів. У тому ж слові відзначено спорідненість творчості двох поетів-невільників тоталітарної системи: “Такої емоційної сили і чистоти образного самовираження, яку я відчув і пережив, учуючись в поезії Тараса Мельничука, мені в останні роки не доводилося пізнавати. Та ні, кривлю душею. Доводилося, коли готував статтю про життя і поезію Василя Стуса...” [7, 3].

Вихідців із різних регіонів України (один народився на Поділлі, зростав у робітничому Донбасі, другий – із “довбушівської” та “бандерівської” Гуцульщини), однолітків В. Стуса й Т. Мельничука споріднювала й любов до українського генія. Першому, як знаємо, прищепила її мати. Батьки другого, які не випадково нарекли його Тарасом, не в останню чергу спричинилися до того, що їхній син “знав напам’ять майже всього Шевченка” [6, 20]. Це свідчення з книжки “Встати! Суд іде!...” (1998) Галини Курищук, чия мати доводилася Т. Мельничукові двоюрідною сестрою. Ця ж авторка зазначає: “Коли Тараса питали, що найтяжче в неволі, – він відповідав так: “У неволі найтяжча неволя. Але в тюрмі я плакав тільки раз. Коли один мій товариш не дав мені на етапі “Кобзаря”. Я нічого, ніколи, ні в кого так не просив, як Шевченкового “Кобзаря” [6, 54]. Вельми промовистий факт!

Любов до нашого національного генія відлунює в багатьох творах Т. Мельничука. До одного з них він бере за епіграф рядки з “Кобзаря” (наприклад, до поезії “Ці чаклуни...”: “А у селах у веселих / І люди веселі”), зі “Щоденника” (запис від 8 липня 1857 р. – “Бедный несчастный Скобелев!” – до поеми “Невольники”), нерідко вдається до ремінісценцій із Шевченка.

Найчастіше Т. Мельничук апелює до імені Шевченка в контексті роздумів над пекучими проблемами сучасності. Для вихідця з Гуцульщини його великий попередник виступає найбільшим авторитетом в осягненні цих проблем, а часом і третейським суддею.

Ось він, скажімо, роздумує над взаєминами тодішнього Радянського Союзу і ФРН, “радянського” й німецького народів у вірші без заголовка, що починається рядками:

А ненавидіти мусим. Ненавидіти
І обертати ненависть на любов.
На любов! Це важче, ніж кулі вилити
І ракету націлити на Москву чи Бонн.

І далі:

Це важко. Це неймовірно важко.
Тільки ж не можна без цього нам тягаря,
Якщо хочем, щоб синам світили ромашки,
А внукам – слово Гете і Кобзаря [8, т. 1, 81].

Заради сучасного й майбутнього, заради збереження духовних надбань цивілізації, життя на землі загалом треба забувати давню ворожнечу між народами. Як ця думка суголосна із Шевченковим:

Снігові хмари загонами карними
По землі твоїй, Тарасе... [8, т. 1, 115].
Ніхто того народу не поборе,
Що породив Шевченка й Січ, –

пише він у вірші “Стократ вже віяв легіт волі” [8, т. 1, 122]. А в іншому, “Лист до Михайла Павлика”, що його адресує Леся Українка, читаємо:

Та доки іскра Кобзаря в нас жевріє –
Не смієм ні до кого йти у жебри... [8, т. 1, 124].

Пишаючись невичерпною талановитістю українського народу, Т. Мельничук неодмінно згадує про свого великого попередника в колі інших знаменитостей:

Пропустить мою хату біленьку,
Освячену синім дощем.
Куїнджі... Кибальчич... Шевченко...
Народила? Й народить іще! [8, т. 1, 90].

Перегукуються із цими рядками ті, що з вірша “Пробита наскрізь рибою вода...”:

Іди, іди, бо ти є добра груша,
Бо ти поранена осою в золоте...
Бо під тобою скрушно й відчайдушно
Малий Шевченко дніє і росте [8, т. 2, 161].

Гордість за своє українське походження, за те, що йому судилося бути спадкоємцем українського генія, переповнює оцю мініатюру:

Свою Вкраїну	сон-трави,
я з лона матері прийняв,	А не із рук Стамбула
з Шевченкової золотої	чи Москви [8, т. 3, кн. 1, 129].

Водночас поезії Т. Мельничука перейняті болем за катаклізми, які спіткали Тарасову землю, тривогою за її майбутнє. Показовий із цього погляду твір “Кружляє піді мною море...”:

Кружляє піді мною море	а сьогодні?..
І Дніпро	Немає учора
білу піну	для нещастя людей!
мені на плече кладе,	Йдуть повз Тараса
А по Тарасовій Кручі	в могилу
йдуть людомори:	мільйони голодних,
Ведуть на страту	А за ними
мій день.	Чорнобиль іде –
Це вчора було...	і Вкраїну на страту веде
Стій!	[8, т. 3, кн. 1, 130].

Символікою страждань виповнені вірші Т. Мельничука “Ковилі вогненні...” та “Ми не раз ще згадаєм Урал...”. Їх уособлюють Христос і Тарас – у першому, Шевченко, “мій край” і ліричний герой, якого (і яких) “приорав Урал” “На весь вік. Назавжди. На весь час”, – у другому творі, фінал котрого:

Україно!
А може, вже досить
Нести

терновий
вінець?!
[8, т. 3, кн. 2, 237].

Такі образи й мотиви невільничих віршів Т. Мельничука. Та, крім них, перу поета належить і великий ліро-епічний твір із постаттю Тараса Шевченка і його солдатського побратима на засланні. Поема “Невольники. Тарас Шевченко і рядовий Скобелев”, опублікована спершу в газеті “Вісник Коломиї” від 10 березня 1994 р., а згодом передрукована у збірці “Палац у росині: Поеми та балада” (Чернівці: Молодий буковинець, 2004) та у 2 книзі третього тому Творів Т. Мельничука (Коломия: Вік, 2007), – це найбільший “шевченківський” твір Т. Мельничука й усієї невільничої поезії.

Основано твір на документальному матеріалі – Шевченковому записі в Щоденнику від 8 липня 1857 р. про рядового Скобелева, з яким поет служив у Новопетровському укріпленні в одній роті. Ось дещо з цього запису:

“Этот рядовой Скобелев, несмотря на своё прозвание, был мой земляк, родом из Херсонской губернии. И в особенности мне памятен по малороссийским песням, которые он пел своим молодым мягким тенором удивительно просто и прекрасно. С особенным же выражением он пел песню:

Тече річка невеличка
З вишневого саду.

Я забывал, что я в казармах слушаю эту очаровательную песню. Она меня переносила на берега Днепра, на волю, на мою милую родину. И я никогда не забуду этого смуглого полунагого бедняка, штопающего свою рубаху и уносившего меня своим безыскусственным пением так далеко из душной казармы.

По сложению своему и по манерам он не был похож на бравого солдата, за что я его особенно уважал. Но он пользовался в роте славою честного и смышленного солдата. И несмотря на смуглое, аляповатое и оспую изрытое лицо, в его лице светилася отвага и благородство. И я любил его как земляка и как честного человека, независимо от песен. Он был, как он мне говорил по секрету, беглый крепостной крестьянин. Попался в бродяжничестве, сказался не помнящим родины и семейства и был зачислен в солдаты, где и дали ему прозвище Скобелева, в честь известного балагура Русского инвалида Скобелева” [19, 44-45].

Крім цієї характеристики, Т. Мельничук використав у поемі й “возмутительную повесть”, повідану Шевченкові одним із унтер-офіцерів. У м. Уральську, куди перекинули роту, її командир поручик Обрядін узяв собі у вістові Скобелева. Довідавшись про викрадення командиром поштового переказу, надісланого на його ім'я, рядовий став вимагати від кривдника повернення грошей. У відповідь командир ударив свого підопічного, а той дав йому здачі. Закінчився інцидент тим, що командирові наказано було подати у відставку, а рядового віддали під військовий суд, за вироком якого йому присудили дві тисячі шпіцрутенів і заслали до Омська в арештантські роти на сім років.

Оповівши цю печальну історію, Шевченко завершив запис такими словами: “Бедный Скобелев! Родился ты и вырос в невольничестве. Вздумалось тебе попробовать широкой, сладкой вольной воли, и ты залетел в Эдикуль (так обыкновенно называют солдаты Новопетровское укрепление). Зелетел ты в мою семилетнюю тюрьму певуньей-птицей из Украины как будто для того только, чтобы своими сладкими заунывными песнями напомнить

мне мою милую, мою бедную родину. Бедный, несчастный Скобелев. Ты честно, благородно возвратил пощечину благородному вору, грабителю, и за это честное дело прошёл ты сквозь строй и понёс тяжёлые кандалы на берега пустынного Иртыша и Оми. Встретишь ли в своей новой неволе такого внимательного и благодарного слушателя, товарища заунывных сладких песень, как я был? Встретишь, и не одного такого же, как и ты, невольника-сирому, земляка, варнака заклеимённого, который прольёт слезу благодарности на твои тяжёлые кайданы за отрадные, сердцу милые, родные звуки. Бедный, несчастный Скобелев” [19, 45-46].

Останню фразу, що проходить у Щоденнику рефреном, Т. Мельничук узяв епіграфом до поеми. Зі щоденникового запису від 8 липня 1857 р. взято заголовок твору (“Невольники”) і його сюжетні перипетії, починаючи від нервового очікування Шевченком човна, який має привезти йому звістку про звільнення із солдатчини.

Усе це, зрозуміло, взято не механічно, а осмислено, відповідним чином зорганізовано в загалом добротну композиційну структуру. Від самого початку твору:

Тарасе Григоровичу!
Далеко від Вас
і мій час, і мої Уторопи.

Іду до Вас, – і нічого не чую, –

лиш чую свист і удари шпіцрутенів.

А Вам?

Як же Вам?

[8, т. III, кн. 2, 93]

розповідь ведеться в лірично схвильованому плані, який не заважає епічному плинові подій, а навпаки, допомагає їх емоційному розгортанню, а відтак і сприйманню. Пожвавляють виклад різні форми інформації про події: крім авторської оповіді, частину її “прописано” в монологах Шевченка та Скобелева, а частину – в ремарках, характерних для твору драматичного. Маємо певні підстави вважати “Невольників” драматизованою поемою. Цю тональність твору посилює й часте звертання автора до ремінісценцій із поезії Шевченка (“Раби, підніжки, грязь Москви!..”, “За думою дума / Роєм вилітає”, “Неначе цвяшок, в серце вбитий...”, “А серце жде”). Головні герої поеми розкриваються в пориваннях до волі, у самовідданій любові до України.

Прикметна особливість викладу – його афористичність. Ось деякі з крилатих висловів, котрими він насичений:

Вчорашній день – в лабетах смерті,
А завтрашній – в руках Життя [8, т. 3, кн. 2, 98].
Ціну неволі – знають многі,
Ціну ж свободи – тільки раб! [Там само, 99].
Хто волю дасть на розп’яття –
Не варт ні волі, ні життя! [Там само, 100].

“Невольники” – один із тих творів Т. Мельничука, який засвідчує і великий талант автора, і його значний інтелект. Тут доречно фігурують і Голгофа, і Спартак, і Прометей, і Геркулес, і Нерон, і Торквемада, і Гете з Фаустом, і Скворода, і Пестель, і Пугачов, і Кармелюк, а в самому кінці – вислів “І ти, Бруте?!”

Отже, Т. Мельничук збагатив невольничу шевченкіану й талановитими поезіями, і художньо вагомими ліро-епічним твором. А невольничя поезія, будучи унікальним явищем українського та світового письменства, стала видатним феноменом суспільно-політичного життя, яскравим підтвердженням

антигуманної суті держави, яку впродовж сімдесяти літ будували на одній шостій земної кулі. Погодьмося з нашою сучасницею Ніною Гнатюк, яка в поезії “Виступ у зоні” писала 17 жовтня 1990 р.:

... Будь проклята держава, де поети
За чесні вірші “зеками” стають [9, 9].

ЛІТЕРАТУРА

1. Гулей І. одинадцять років за одинадцять віршів // *Слово* Просвіти. – 2011. – 7-13 липня. – С. 8-9.
2. Дем’ян Г. Українські повстанські пісні 1940 – 2000-х років (історико-фольклористичне дослідження). – Львів-К.: Галицька Видавнича Спілка – Українська Видавнича Спілка, 2003. – 584 с.
3. Дун О. Галина Комарова // *Прапор*. – 1969. – № 6. – 91 с.
4. Дяченко М. (Марко Боєслав). Поезії / Упорядкув. Салиги Т., Яремчук І. Вст. ст. Салиги Т., прим. Яремчук І. – Ужгород: Гражда, 2011. – 498 с.
5. *З облоги ночі: Збірник невідомої поезії України. 30-80 рр.* – К.: Український письменник, 1993. – 493 с.
6. Курищук Г. Встати! Суд іде!..: Слово про Тараса Мельничука. – Косів: Писаний Камінь, 1998. – 112 с.
7. Мельничук Т. Князь роси: Вірші / Передм. М. Жулинського. – К.: Молодь, 1990. – 152 с.
8. Мельничук Т. Твори: У 3 т. / Упорядники М. Андрусак, Є. Баран. С. Пушик. Вст. стаття С. Пушика. – Коломия: Вид.-поліграф. т-во “Вік”, 2003 – 2007.
9. *На княжих росах* – побратимів карб: Антологія присвят Тарасові Мельничуку / Редактор-упорядник М. Попадюк. – Коломия: Вид.-поліграф. т-во “Вік”, 2000. – 97 с.
10. *Писання* Осипа Юрія Федьковича. Перше повне і крит. виданє. Т. I / З першодруків, автографів збірав, упорядкував і пояснення додав др. Іван Франко. – Львів, 1902. – 806 с.
11. *Погребенник Ф.* Шевченко в творчості прогресивних письменників Буковини (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) // *Зб. пр. 23 наук. Шевч. конф.* – К.: Наук. думка, 1979. – С. 156-166.
12. *Стус В.* Твори. У 4 т., 6 кн. – Львів: Просвіта, 1994 – 1999.
13. *Стус Д.* Василь Стус: Життя як творчість. Вид. 2-ге, виправлене. – К.: Факт, 2005. – 367 с.
14. *Т. Г. Шевченко* в художній літературі / Упорядники В. Х. Косян і Н. С. Ткаченко. – К.: Рад. школа, 1964. – 595 с.
15. *Федькович Ю.* Твори: У 2 т. – К.: Дніпро, 1984. – Т. I / Підготов. текстів, передм. та прим. М. Ф. Нечиталюка. – 463 с.
16. *Федькович Ю.* Твори. – Чернівці: Буковина, 2004. Т. I. Поезія. Ч. 1. Лірика / Упорядкув., підгот. текстів і прим. Б. І. Мельничука, М. І. Юрійчука. Вст. ст. Б. І. Мельничука. – 272 с.
17. *Шалата М.* Юрій Федькович: Життєвий і творчий шлях. – К.: Дніпро, 1984. – 239 с.
18. *Шевченко Т.* Збір. тв.: У 6 т. (видання, автентичне 1-6 томам “Повного збір. тв. у 12 т.”). – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 2. Поезія 1847 – 1861. – 783 с.
19. *Шевченко Т.* Збір. тв.: У 6 т. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 5. Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. “Букварь южнорусский”. Записи народної творчості. – 495 с.

Отримано 21 лютого 2012 р.

М. Чернівці